

Hititler'de Arı ve Bal Bee and Honey among Hitites

Sedat Erkut*

Özet:

Bu yazıda, Hititlerde "bal" ve "arı" hakkındaki kayıtlar arkeolojik buluntulara ve yazılı belgelere dayanarak ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hitit, Boyalı Höyük, Bal, Arı.

Abstract:

This article lists all information on honey and bees which is derived from archeological evidence and Hittite written sources.

Keywords: Hittite, Boyalı Höyük, Honey, Bee.

A. MÖ 2000'de Anadolu arkeolojik buluntularında bal

Hititlere ait bal ve petekle ilgili bildiğimiz arkeolojik tek buluntu Boyalı Höyük'den geldi.¹

Boyalı Höyük hafiri Doç. Dr. Tunç Sipahi, 2004 yılında A yapısında *in situ* durumunda bulunan - arkeolojik tanımıyla - bir "pilgrim flask" "matara biçimli kap" belki biz günümüzde "pişmiş toprak yassı şişe" olarak adlandırabileceğimiz bir objeden söz ediyor. Kap ağız üstü düşmüş ve ağzını bir taş kapatmış ve günümüze böylece ulaştığını anlatıyor.

* Yard. Doç. Dr. Sedat Erkut, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Ankara.
sedat.erkut@humanity.ankara.edu.tr

¹ B. Salih, T. Sipahi, E. Oybak Dönmez, "Ancient nigella seeds from Boyalı Höyük in North-central Turkey", *Journal of Ethnopharmacology*, 124, 2009, s. 416-420; matara Boyalı'da "Hitit A Yapısı"nın 11 nolu odasında bulunmuştur.

Esas ilginç ise kabın içindeki malzemenin tahlili. Altnot 1’de adresi verilen yayından anlaşılacağı gibi “bal dolayısıyla petek, çörekotu” karışımı içermektedir. Hafır T. Sipahi buluntuyu MÖ 1650’den sonrasına tarihlendirmek istemektedir. Yani genel olarak Eski Hitit dönemine tarihlendirilmelidir. Yukarıda değindiğimiz gibi matara biçimli kaplar yassı, mercimek biçimli gövdeleri olan şişelerdir. İçlerinde buldukları muhteva akışkandı ve kabın yapısı itibarıyla taşınabilirlerdi. Öte yandan Anadolu çörekotu bakımından çok zengin bir geçmişe sahiptir. Ancak henüz bu tür araştırmaların eldeki belgeler açısından henüz erken safhada olduğunu T. Sipahi ile birlikte düşünüyoruz.

B. Hititlerde arı

Çivi yazılı Hitit yazılı belgelerinde bal arısı Sumerce NIM.LÁL olarak geçmektedir. Akadçası ise *NAMBUPTU*= *NABBUBTU*= *NŪBTU*’dur. Hititçe adını bilmediğimiz arının fonetik tamamlamalara göre *-a* ile biten bir sözcük olmalıdır.² Hitit yasalarında arı kovanı ile ilgili iki paragraf vardır. Yasaların 91 ve 92. maddeleri şöyledir:

91. Eğer bir kimse arıyı kovandan çalarsa eskiden 1 MANA gümüş öderdi. Şimdi 5 sekel gümüş öder. (Çalanı evine) Evine yollar.

92. Eğer 2 ya da 3 arı kovanını birisi çalarsa eskiden arı tarafından sokturulurdu. Şimdi 6 sekel gümüş verir. Eğer arı kovanını kim çalarsa ve içinde arı yoksa 3 sekel gümüş verir.

Yukarıda geçen ağırlık ölçülerinin günümüzde karşılıkları yaklaşık şöyledir:

1 MANA \pm 450 gr., 1 sekel (GIN) \pm 7 gr.

Arı’nın rol aldığı Hititlerin çok önem verdiği efsane, Kaybolan Tanrı efsanesidir. Bu efsane günümüze yaklaşık 13 belki de daha fazla versiyon olarak ulaşmıştır. Biz burada efsanenin en sevilenini Fırtına Tanrısı ki panteonun başıdır. Onun oğlu Tanrı Telipinu’nun kayboluşu ile ilgili olanının derlenmiş kısa anlatımını veriyoruz:

Efsaneye göre özellikle tanrı Telipinu tanrılara ya da bir şeylere kızar ve kaybolur. Kaybolduğunda ülkede bir rahatsızlık, yokluk başlar. Şöyle ki; hayvanlar yerlerinde rahatsızdır ve huzursuzdur. İnsanlar ve hayvanlar çiftleşemez, çiftleşse bile doğuramazlar. Koyun, kuzusunu benimsemez; sığır, yavrusunu benimsemez. Artık ülkede arpa ve buğday yetişmez. Özetle Telipinu tüm güzel şeyleri, varlığı, bereketi beraberinde götürmüştür. Bunun üzerine Güneş tanrı başkanlığında, tanrılar bir araya gelirler ve tanrı Telipinu’yu aramak için çeşitli görüşler ileri sürerler. İlk, Kartal önemli özelliklerinden dolayı Tanrı Telepinu’yu aramak için görevlendirilir. Kartal gider ve Tanrı Telipinu’yu bulamadan geri döner. Bunun

üzerine büyük Güneş tanrısı, Tanrı Telipinu'nun babası Fırtına tanrısını görevlendirir. O da Tanrı Telipinu'yu bulamaz. Diğer büyük ve küçük tanrılar da görevlendirilirler. Onlar da tanrı Telipinu'yu bulamazlar. Son olarak büyük Güneş tanrısı Arı'yı görevlendirir Arı, Tanrı Telipinu'yu bulur ve onu sokar (uyandırır). Tanrı Telipinu çok hiddetlenir; ama bir şekilde bir tanrıça tarafından sakinleştirilir ve geri döner. Tanrı Telipinu beraberinde götürdüğü tüm güzel şeyleri ve bereketi geri getirir.

Özetini yukarıda verdiğimiz efsanenin özünde, kışın gelmesiyle yok olan tabiatın verimliliğinin, ilkbaharla birlikte arttığını ve yeniden gelen bolluk ve bereketin bulunduğunu yukarıda belirtmiştik. Sonuç da Arı İlkbaharın müjdecisi olarak görülmelidir.

Kaybolan Tanrı Telipinu efsanesinin bir yerinde 'Nasıl bal tatlı ve akışkansa senin kalbinde öyle olsun' denmektedir.

Diğer bir metin yerinde durum şöyledir. KBo 11.10. öy. II 20-24:

Yeryüzünün Güneş Tanrıçası insanı korur ve onu kurtarır. Ve sen yeryüzünün Güneş Tanrıçası Arı'yı gönderdin bak! Sonuçta uzlaşma çıkacaktır.

C. Hititlerde bal ve kullanımı

Çivi yazılı Hitit yazılı belgelerinde bal ile ilgili Sumerce sözcükler şunlardır:

DUH.LÀL: Bal mumu

É.NIM.LÀL: Bal (üretim) evi

GEŠTIN.LÀL: Ballı şarap

KAŠ.LÀL: Ballı bira

NINDA.LÀL: Ballı ekmek

LÚ. NIM.LÀL: Bal adamı, Arıcı

II. Muwatalli'nin Fırtına Tanrısı'na ettiği duayı anlatan tablet, bizlere Hititlerin gündelik yaşantısında ekmeğin ne derece önemli olduğunu aktarır:

“Majestenin yüreğinde olan bu sözleri o, tanrılara dua olarak sunar. Duanın sunulması bitince arkadan 3 beyaz kurban ekmeğini, biri kırmızı, ülkenin bütün erkek tanrularına kırar. Yağlı börek üstüne kırılan buğday kırmızı saçar. Üstüne bal ve iyi kaliteli yağ döker. Sonra üç beyaz ekmeği ülkenin bütün kadın tanrularına kırar. Hangi tanrılara dua sunmuş ise, arkadan 2 kurban ekmeğini dağlar ve ırmaklar için kırar. Bir kurban ekmeğini koşan Güneş Tanrısı için kırar. Yağlı böreğin ve kurban ekmeğinin üstüne kırılan buğday kırmızı saçar. Arkadan bal ve iyi kaliteli yağ döker.”

NINDA.LÀL (ballı ekmek), NINDA.LÀL ^{GIŠ} *ha-ši-iq-qa-aš* (*hašikka*-lı ballı ekmek), NINDA.LÀL... *par-hu-u-e-na-aš* (*parhuena*-lı ballı ekmek), NINDA.LÀL... ŠA GÚ.GAL.GAL (baklalı ballı ekmek), NINDA.LÀL... ŠA GÚ.TU (bezelyeli ballı ekmek), *mallitiwalla*- (ballı ekmek?).¹

KBo 2.3 i 51-55'de TU₇.İ /*šagnaš paršur* adıyla geçen koyu kıvamlı çorba ya da yemek, içine yağ konularak lezzetlendirilir ve krala sunulmaktadır. Bu yemekte, kızartılmış koyun etinin üstüne bir çeşit sos olarak zeytinyağı ve bal dökülmektedir.

Maštigga ritualinde bal şöyle geçmekte (KBo 39.8 II 38-43). Ocak yakılmadan bir adet koyun kesilip parçalanmakta ve ocağa doğru yürünmekte devamı şöyledir:

“Ve onu üzerinde çevirir iki kurban beyi onun ağzına tükürürler ve koyunu keserler sonra onu tamamıyla parçalarlar, ocağı hazırlarlar ve onu yakarlar (kızartırlar) onun üzerine bal ve saf zeytinyağını dökerler. Kurbanlık somunu böler, onu ocağa bırakır ve şarabı kurban eder.

Sonuç olarak Hititlerde bal çok önemli olmakla birlikte bilgiler sınırlıdır. Binlerce çiviyazılı tabletten ele geçen bilgiler görüldüğü gibi son derece kısıtlıdır.

Kaynak

B. Salih, T. Sipahi, E. Oybak Dönmez, “Ancient nigella seeds from Boyalı Höyük in North-central Turkey”, *Journal of Ethnopharmacology*, 124, 2009, s. 416-420.